Arraiolos-tapijten

Portugees borduurwerk dat tegen een stootje kan

Tekst: Mirja Wark.
Foto's pag. 44, 47 boven, 48 boven en rechtsonder: Mirja Wark.
Foto's pag. 45, 47 onder, 48 linksonder en tekeningen: Henk Beukers.

In de tijd dat priester António Vieira (1608-1697) zijn beroemde preken hield in de São Roque-kerk in Lissabon, wilden zoveel voorname heren hem horen dat zij hun knechten de avond ervoor naar de kerk moesten sturen om een plekje voor hen vrij te houden. Dat deden ze door mooie tapijten op de kerkvloer te leggen, die groot genoeg waren voor hun meester en zijn gelovige familie. Uit die tijd stammen de verhalen over de leistenen vloer van de kerk, bedekt met geweven Perzische tapijten en geborduurde Portugese Arraiolos-tapijten. Het moet een schitterend gezicht zijn geweest. De Arraiolos-tapijten zijn sindsdien nooit meer uit de mode geweest.
Borduurwerk roept eerder associaties op met delicate stoffen dan met stijve en stugge vloerkleden. De Arraiolos-tapijten zijn het bewijs dat ook sterke vloerkleden geborduurd kunnen zijn. Nog steeds sieren eeuwenoude stukken de vloeren van Portugese paleizen.

De vlechtsteek

De vlechtsteek, verwerkt op een stevige jute ondergrond met een dikke en sterk getwijnde wol, geeft dit stoere resultaat. De vlechtsteek is ook wel bekend als Slavische of Griekse steek. Het is een variatie op de kruissteek waarbij één poot extra lang is en daarmee al direct de eerste steek van de volgende kruissteek vormt. Doordat de steek de ondergrond volledig bedekt heeft de jute niets te lijden van de nadelige invloed van het licht. De vlechtsteek geeft een dikke structuur waardoor de borduurstof weinig belasting ondervindt van de mechanische wrijving door het lopen. Dat is het geheim van de duurzaamheid van deze kleden.
Draai een Arraiolos-tapijt om en bewonder het patroon dat aan de achterzijde in keurige verticale streepjes is weergegeven: er is geen schuine oversteek of afhechting te zien.

Het wapen van Arraiolos in azulejo-techniek op een witgepleisterde muur met blauwe, geschilderde decoraties.

Motief in vlechtsteek. Links de voorzijde, verreweg de meeste vlechtsteken zijn in horizontale rijen geborduurd. Rechts de achterzijde van hetzelfde werkstuk, alle steekjes zijn verticaal.

De achterzijde van de jute is niet volledig bedekt. De verticale steekjes geven voldoende steun om te voorkomen dat de jute direkt contact heeft met de vloer. De aan- en afhechtingen worden aan de bovenzijde gemaakt (een klein stukje draadeind loopt mee onder de steken) waardoor verdikkingen aan de onderkant worden voorkomen, want daardoor zou plaatselijke slijtage onstaan. De vlechtsteek is ook een "zuinige steek": het kostbare borduurgaren is vrijwel uitsluitend verwerkt op de bovenzijde van het tapijt. Bovendien werkt de vlechtsteek snel.

Werkwijze vlechtsteek

Er zijn verschillende manieren om de vlechtsteek te borduren. In Handwerken zonder Grenzen 4/1997 staat een uitvoerig artikel hierover; de afgebeelde steektekeningen zijn hieruit overgenomen. Bij deze werkwijze behoeft het werk na het beëindigen van een rij niet gekeerd te worden; hetgeen bij grote kleden natuurlijk van belang is. De naald steeds van boven naar beneden insteken.

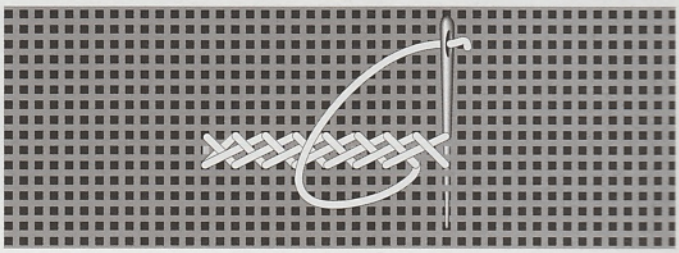

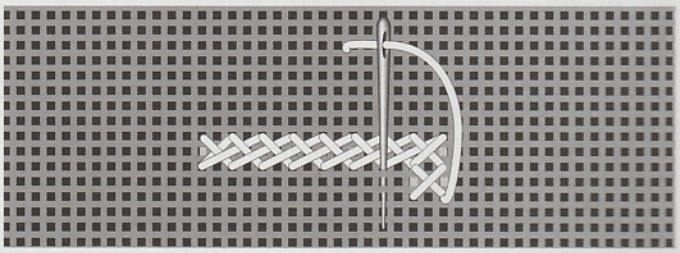

De aan- en afhechtingen van de draad zijn verborgen onder de vlechtsteken aan de bovenkant van het werk. Voor de duidelijkheid van de steken is dit niet getekend.

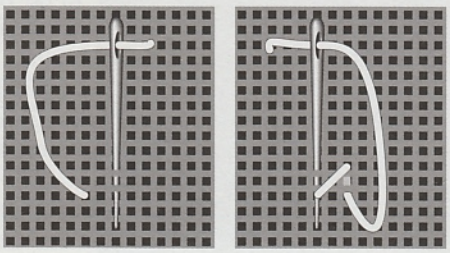

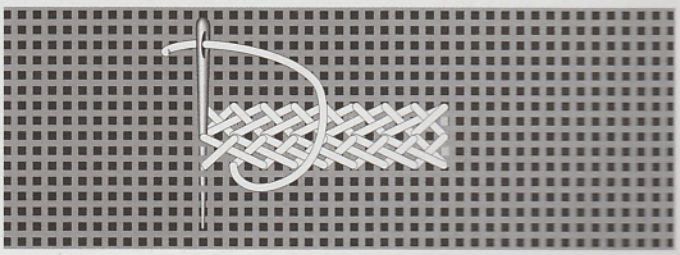

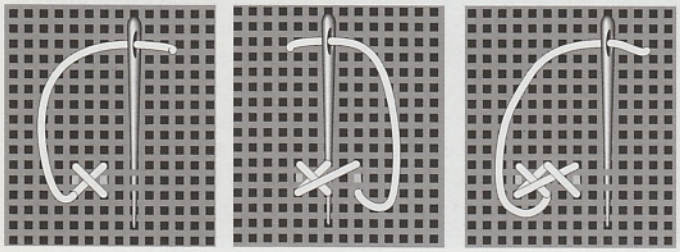

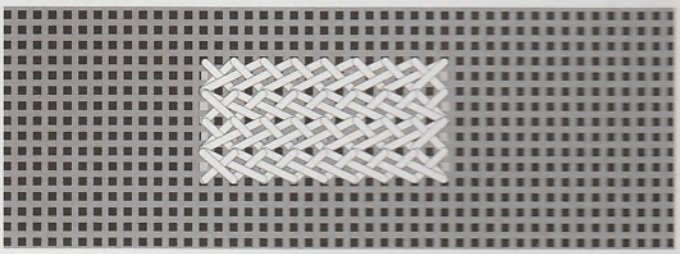

Een van de vele Arraiolos-tapijten. Ze zijn verkrijgbaar in de standaardkleuren en maten, of te bestellen in zelf gewenste kleurcombinaties en van veel ontwerpen zijn in Portugal ook telpatronen verkrijgbaar.

Arraiolos

Arraiolos is de naam van het dorpje waar de tapijtproductie op gang kwam. De plaatsnaam is in de loop der tijden een synoniem geworden voor de tapijten. Het pittoreske dorpje is gelegen in het uitgestrekte heuvellandschap van de Alto Alentejo. De straatjes zijn nauw, de huizen witgekalkt met vaak blauwe randen om ramen en deuren. Dit zou het kwade oog buitenhouden. In de heuvels grazen schapen die de wol leveren en groeien verfplanten om deze wol mee te kleuren. Zo ging het vroeger, nu koopt men kant-en-klare borduurwol die niet meer plantaardig geverfd is. Veel tapijtwinkels zijn gewone woonhuizen waarvan de woonkamer omgebouwd is tot galerie-annex-atelier, waar de vrouw des huizes werkt aan haar tapijten.

Bij bezoeken aan verscheidene ateliers valt op dat iedereen trots is op het product. De vrouwen willen graag vertellen wat ze weten over de geschiedenis van de kleden.

De moren, Arabieren uit noordelijk Afrika, bezetten lange tijd het zuidelijk deel van Portugal. Waarschijnlijk werd de techniek door de moren geïntroduceerd. De eerste tapijten stammen uit de 17de eeuw en hebben sterke Perzisch/Arabische invloeden. De ontwerpen bestaan uit kleurrijke bloemen, arabesken, ranken en geometrische motieven en het oppervlak is geheel gevuld. De zeer oude kleden zijn op linnen geborduurd met zijde. Omdat de zijde niet zo dik is als de wol die tegenwoordig gebruikt wordt, waren de vlechtsteken kleiner en dus het werk veel arbeidsintensiever.

Langzaam ontwikkelen de "geleende" motieven zich tot meer eigen ontwerpen. Er verschijnen populaire volksmotieven zoals dieren, mensen en vogels. Deze zijn verstrooid over het oppervlak en de kleuren worden gedekter. Er is nauwelijks symmetrie in de ontwerpen. Dit is de echte bloeiperiode van de tapijtindustrie en bestrijkt de eerste zeventig jaren van de 18de eeuw. In de volgende fase van de ontwikkeling verdwijnen de Perzische invloeden helemaal, maar ook de volksmotieven verdwijnen om plaats te maken voor grote bloempartijen met guirlandes in pastelkleuren. De ontwerpen worden luchtig maar druk. Vanaf 1850 worden de patronen voor de tapijten steeds decadenter en ontstaat er een vervalperiode.

In het begin van de 20ste eeuw begint de tot nu toe voortdurende opleving. Een aantal vrouwen begint met het namaken en opnieuw verwerken van oude modellen en motieven. Dit alles met groot succes: de resultaten van de inspanningen zijn verbluffend mooi. Men maakt tegenwoordig naast vloerkleden ook lopers, traplopers, kussens en wandkleden.

Als u met eigen ogen de verscheidenheid aan Arraiolosborduursels wilt zien, dan raad ik u aan mee te gaan met de op bladzijde 62 aangekondigde reis naar Portugal. Wilt u dit werk ook eens onder handen nemen, dan zijn daar alle speciale materialen en ook telpatronen te verkrijgen.

Van ontwerp tot kant-en-klaar product

In Arraiolos werken nog altijd veel vrouwen in coöperatief verband aan het ontwerpen, borduren en verkopen van de kleden. Ook in andere regio's zijn er werkplaatsen gekomen om Arraiolos-tapijten te borduren.

We bezochten in Lissabon Galeria Arraiolos, een atelier waar men halffabrikaten maakt die door thuiswerksters afgemaakt worden. De styliste van het bedrijf kiest samen met de klant de patronen en kleuren. Elke vorm en afmeting en elk ontwerp is mogelijk, de vlechtsteek legt geen beperkingen op. Soms komen mensen met een tegeltje uit hun huis en vragen dan om een kleed in precies die kleuren en bijpassend patroon. De werkneemsters in Lissabon zijn zeer ervaren en borduren de patronen en randen. Voor de invulling van de achtergrond stuurt men het kleed met de uitgezochte kleuren wol naar het platteland.

Zoals gezegd is de eerste stap het kiezen van kleuren en patronen. Soms is een oud kleed de basis en is een verandering in kleurstelling of verhouding al genoeg om een nieuw ontwerp te maken. Het ontwerp staat op een groot vel ruitjespapier. Het patroon met potlood overbrengen op de jute stof is de volgende stap.

De gebruikte jute is in een panamabinding geweven, de draden liggen dus keurig gegroepeerd in bosjes van twee (zie onderstaand detail). Dat maakt het aftellen eenvoudig. Het weefsel heeft 4 dubbele draden per centimeter. Een vlechtsteek gaat over 2 dubbele draden. Per vierkante centimeter zijn dus 2 x 2 = 4 steken nodig. Vroeger zijn wel goedkopere tapijten op grovere jute geborduurd maar dan slijten ze veel sneller.

Het borduurgaren is een sterk gedraaide en getwijnde wollen draad geregen in een naald met stompe punt.

Het liefst werkt een groepje vrouwen samen aan één kleed.

Ze beginnen met het opzetten van de contouren. Dat is meteen het moeilijkste deel van het werk omdat bij contouren vaak maar één of twee steken naast elkaar liggen. Bij het opvullen van vlakken met vlechtsteken werkt men in heen- en teruggaande horizontale rijen. Als er maar enkele steken gemaakt moeten worden, dan moet men soms een steek met de andere draad boven borduren of een vierkante steek (zonder lange poot) om het patroon mooi af te lijnen.

Er wordt met meerdere mensen aan een kleed gewerkt. Rechts zit de styliste Isabelle van Galeria Arraiolos die twee kleurproeven maakt voor de achtergrond van dit ontwerp. De borduursters zijn bezig met het opzetten van de contouren.

Als de contouren klaar zijn, vullen de vrouwen de vlakken in met de gewenste kleuren. Soms wordt er in een hoekje eerst een proefje gemaakt om de combinatie van de verschillende kleuren te beoordelen en mag de klant kiezen uit bijvoorbeeld twee mogelijkheden.

Als laatste vult men de achtergrond in.

Bij tapijten met een rand om het centrale veld werkt men niet het hele kleed in dezelfde richting. Aan de lange kanten staat de borduurrichting haaks op de korte kanten en het middenveld. In de hoeken sluiten deze lijnen diagonaal tegen elkaar aan.

Detail van een borduurproef op ware grootte.
Eerst worden de patroonlijnen geborduurd. De vlechtsteken worden voornamelijk in horizontale rijen geborduurd. De achtersteken liggen verticaal; zie de steektekeningen. Maar als de patroonlijn verticaal loopt, borduurt men verticale lijnen waarbij de achtersteken wel gelijk lopen met de rest van het werk.
De achtergrond wordt geheel opgevuld met horizontale lijnen, met uitzondering van de eventuele randafwerking.
Op deze foto zijn losse draden te zien. Dit zijn lichtere tinten dan die voor het borduurwerk zijn gebruikt en bedoeld als kleurkeuzemogelijkheden.

Close-up van het contourborduren. In elk vlakje wordt een draad geregen van de kleur die binnenin komt.

Om een vierkante meter te borduren is een borduurster 96 tot 120 uur bezig, afhankelijk van de complexiteit van het patroon. De borduursters werken op lage krukjes die mooi zijn beschilderd met vrolijke bloemetjes. De bovenbenen van de borduurster staan horizontaal, hierop rust het werk. Bij het borduren gebruikt men geen spanraam of kussen, maar men werkt uit de losse hand.
De kleden en kussens zijn traditioneel afgewerkt met een geweven franje; zie onderstaand detail van een kussen (ware grootte). Bij vloerkleden is dat steeds minder populair omdat de franje het eerst slijt en je erover kan struikelen.
Men weeft de franje op een speciaal voor dit doel geschikt hevelrietgetouwtje. Een ervaren weefster kan hier 10 meter franje per uur op weven. Er zijn 6 tot 12 draden van het borduurgaren opgespannen in passende kleuren. Elke inslag ligt aan één zijde vlak tegen de kettingdraden aan en vormt aan de andere zelfkant een lus. De inslagen zijn van hetzelfde materiaal als de kettingdraden.

Franjegetouwtje gezien vanaf de achterkant. Op het getouwtje staat een 6-draads ketting. De wit/grijze inslag vormt tegelijk de franje. Let op het versierde handwerkstoeltje.